

ЯКУ ФІЛОСОФІЮ МИ ЧИТАЄМО СТУДЕНТАМ?

У статті поставлено питання, яку філософію ми зараз викладаємо у вузах і яку раціонально викладати. Виявивши гносеологічні і логічні помилки в сучасних підручниках із філософії, які перейшли до них із старих підручників, автор радить як їх уникнути. Виявлено, що порушення правил поділу, зокрема й складного поділу – класифікації, зустрічається часто в навчальній літературі, зокрема й філософській.

***Ключові слова:** філософія, навчальна література, класифікація, правила поділу.*

В умовах демократизації нашого суспільства, відмови від ідеологічно заангажованого мислення, визнання принципу толерантності, коли нас більше не змушують читати курс єдино "наукової", м.-л. філософії, виникла можливість читати такий курс філософії, який є для нас найбільш переконливим. Від так званої м.-л. філософії ми нібито відмовились, а яку ж читаємо (не "яку читають?", а "яку ми читаємо?"). Ніхто, до кого я звертався з таким запитанням, нічого визначеного мені не відповів. Назвемо набір можливих для вибору філософських систем. Можна читати курс філософії, створений самостійно (на Заході такі факти мали і мають місце), проте такий курс треба, насамперед, створити, а потім апробувати. Можливо, такі курси філософії хтось розробив і читає в наших вузах, але мені такі факти невідомі. Можемо ми читати і курс якоїсь із сучасних західних філософських систем.

Можна ще читати еkleктичний курс філософії, який складається з раціональних моментів різних сучасних філософських систем. І останнє, в умовах неможливості обґрунтованого, раціонального вибору курсу філософії, можна читати замість курсу філософії курс історії філософії. Істотний недолік такого курсу полягає в тому, що ми не можемо об'єктивістськи знайомити студентів з існуючими філософськими системами чи тими що існували, які вони є самі по собі, бо без їх сучасного тлумачення це нікому непотрібна інформація. А щоб тлумачити, необхідно вибрати якусь сучасну філософську систему, з "висоти" якої можна було виявити в них "раціональні зерна" і недоліки. На таку роль раніше претендувала єдина "наукова" філософія – марксистсько-ленінська. Тепер, в умовах плюралізму, толерантності можна вибирати будь-яку філософську систему, крім людиноненависницької (на зауваження керівників вузу: "Чому Ви читаете *такий* курс філософії?" є переконлива відповідь: "А *який* курс філософії я повинен читати? Порадьте мені і я буду його читати". Але ніхто нам нічого конкретного не радить. Нових типових програм у нас немає.

В умовах невизначеності програм із курсу філософії ми можемо читати й м.-л. філософію, насамперед, курс діалектичного матеріалізму (більшість із нас так робить). Але перед цим необхідно виявити і вилучити з курсу явно хибні її положення. Деякі з них виявлено, особливо в курсі так званого історичного матеріалізму. Проте в курсі "діалектичного матеріалізму", деякі теми якого читають більшість із нас, мають місце десятки істотних, навіть одіозних, переважно гносеологічних і логічних помилок, які "перекочували" до сучасних підручників із філософії (і навіть до сучасного "Філософського енциклопедичного словника". Основним завданням цієї статті якраз і є виявлення і критика деяких хибних принципів марксистської філософії, формулювання деяких законів і категорій діалектики, визначень і поділів понять. Одні з цих помилок відомі, інші, навіть явно одіозні, мають місце у сучасних підручниках із філософії і навіть у сучасному філософському енциклопедичному словнику.

Почнемо з головного – з принципів. Принцип партійності скомпрометував себе назавжди. Принцип класового підходу (особливо в соціології, етиці, естетиці) не можна не враховувати в умовах граничної поляризації у нашій країні дуже багатих і дуже бідних: спосіб їх життя абсолютно різний; моральні уподобання, як правило, не збігаються; світ вони сприймають по-різному; вони керуються різними світоглядами. Ігнорувати цю істину не можна. Основними принципами сучасної філософії варто вважати принципи *плюралізму, толерантності* (правда, терпимість повинна мати межі: не можна поширювати її на людиноненависницькі, зокрема на шовіністичні погляди) та *гуманізму*. В житті принцип гуманізму поки що реалізувати не можна, але, слава Богу, думати нам і висловлювати свої думки нарешті дозволили.

Проблема основного питання філософії. Визначити основне питання філософії дуже важливо, насамперед, для полегшення вибору прийнятної філософської системи людиною, яка хоче мати більш-менш обґрунтований світогляд. Людині, яка не є філософом, необхідно мати світогляд, а часу на ознайомлення з десятками й сотнями філософських систем у неї немає. Знання основного питання філософії дає змогу скоротити час на пошуки прийнятної для себе філософської системи. Тому (і не тільки тому) філософи різних епох явно чи неявно прагнули з'ясувати, яке ж питання є основним у філософії. Так, на думку Епікура, основним є питання: допомагає філософія людині переборювати життєві страждання чи ні. "Пусті слова того філософа, – писав він, – якими не лікується ніяке страждання людини. Як від медицини немає ніякої користі, якщо вона не проганяє хвороб із тіла, так і від філософії,

якщо вона не виганяє хвороб із душі". Ф. Бекон вважав, що основним є питання: допомагає вона (філософія) людині стати господарем природи чи ні. Сформульоване Ф. Енгельсом основне питання філософії, особливо в інтерпретації В. Ульянова, має антигуманне спрямування, оскільки поділяє людей на дві протилежні групи, проповідує непримиримість між ними (згадаймо вислови "**войовничий атеїзм**", "дві лінії", "дві **партії**"). Можна додати: партії, між якими існують **антагоністичні** суперечності. Згадаймо переслідування за ідеалістичні погляди, дійсні чи мимі (переслідування кібернетиків, генетиків тощо). А як переслідувалися віруючі! На нашу думку, філософські вчення треба поділяти на **ті, що проповідують ідеї гуманізму** і ті, що сіють розбрат між людьми, свідомо **захищають зло**. Матеріалістам-гуманістам ближчими є ідеалісти, зокрема віруючі, які захищають принципи добра, ніж ті матеріалісти, які чинили насилля, несли зло.

Діалектика. Її принципи і закони. Створення діалектики – це велике надбання людства, і відмовитися від неї може лише філософськи неграмотна людина (існують думки, ніби діалектику можна замінити системним підходом, але останній є лише одним із проявів діалектичного методу). Принципи діалектики прийнятні для кожного вченого і не лише вченого. Закони діалектики загалом відповідають дійсності. Їх скомпрометувало лише апологетичне їх застосування Кремлем, зокрема для виправдання кривавої "революції": факт жовтневої революції ілюструвався як якісний стрибок у розвитку суспільства; сама революція розглядалась як приклад боротьби протилежностей; революція – як заперечення старого, віджилого ладу. Але стрибок у розвитку суспільства має бути **цивілізованим** (такої думки дотримувались навіть деякі керівники комуністичних партій Західної Європи).

На нашу думку, боротьбу протилежностей варто називати "боротьбою", тобто не вживати цей термін у буквальному значенні; заперечення повинно бути із "зняттям", тобто із збереженням усіх надбань попереднього соціального ладу, зокрема й права на свободу слова, переконань, віросповідання, які були в демократичних країнах Заходу.

Категорії діалектики. Багато писалось про те (особливо в період "відлиги"), що система категорій діалектики повинна моделювати порядок пізнання явищ, які розвиваються. Були спроби створити таку систему, але вони провалились. Система категорій Гегеля містична, проте за допомогою цієї системи Гегель буквально "робить", моделює мисленням світ (і водночас – будь-яку систему, що розвивається) та порядок його пізнання, починаючи з простого "**буття**". Уявимо, що про світ нічого невідомо. Щоб його розпочати пізнавати, необхідно, насамперед, визнати, що він **є**. Нічого більше про нього поки що невідомо. Те, що **є**, Гегель називає "**простим буттям**". Оскільки ж про це **що** нічого невідомо (крім того, що воно **є**), то його можна визначити і як "**ніщо**". "Буття (**що**)" і "**ніщо**" – поки що залишаються абстрактними протилежностями, що перебувають ізольовано одна від іншої. Продовжуючи мислено моделювати світ, Гегель вводить категорію "**становлення**". В результаті взаємодії простого **буття** і **ніщо**, тобто **становлення**, відбувається або виникнення чогось, або припинення існування. У першому випадку результатом становлення є "**наявне буття**". Що це таке? Це щось, про що відомо тільки те, що воно **є** і водночас, будучи результатом становлення-виникнення **воно окреслене**, тобто межує з чимось **іншим**. Виникає необхідність зафіксувати цю істину. І. Гегель вводить категорію "**ініше**" (рос. "**другое**"). Рух усередині наявного буття, рух в одному й тому ж, Гегель фіксує у категорії "**кількість**", а перехід **наявного буття** в **ініше** – в категорії "**якість**". Далі вводиться категорія "**міри**" і т. д. (зауважимо, що категорії кількості та якості у Гегеля, на відміну від марксизму, є першими східцями пізнання, тобто відображають перший, тобто чуттєвий рівень пізнання). Сучасна діалектика поки що не є системою категорій, а тому не може змоделювати послідовний, упорядкований процес пізнання, а моделює лише окремі ланки цього процесу. Щоб збагнути основний недолік сучасного стану діалектики, порівняємо його з драбиною, якою необхідно або підніматися вгору, або спускатися до низу. Та оскільки вона розчленована на частини: до одної частини входять два щаблі (читай – парні категорії), до другої три (читай – "тріада").

Закони діалектики нагадують частини драбини з кількома щаблями (наприклад, кількість → якість → міра) (це порівняння примітивне, але філософські положення і не можна ілюструвати краще). Нікого не можна винити за відсутність системи категорій діалектики, тому що таких спроб було немало, і вони були досить цікавими. Це завдання на майбутнє.

Трапляються помилки у розумінні сутності діалектичної суперечності; деякі категорії часто визначають неправильно: дає про себе знати ігнорування відмінності діалектичної логіки від формальної. Скажімо, не можна погодитись з думкою В. Ульянова, що "Роздвоєння єдиного і пізнання **суперечливих** (?) **частин** (?) його... є суть (одна із "сутностей", одна із основних, коли не основна, особливостей або рис) діалектики". Назвемо кілька аргументів на користь своїх тверджень. По-перше, не "**суперечливих частин** його", а "**протилежних**", і не "**частин**" його, а **сторін** чи **моментів**. Чому протилежних? Тому, що суперечливим може бути тільки "єдине", система, що саморозвивається. Чому не "**частини**"? Тому що кількість і якість, форма і зміст тощо не частини. Не можна фізично розчленувати річ на форму і зміст. Тому їх називають сторонами або моментами (рос. "исчезающими моментами") єдиного. У формальній логіці відношення між простими категоричними судженнями на "логічному квадраті" поділяють на протилежні ($A \leftrightarrow E$ і суперечні ($A \leftrightarrow O$; $I \leftrightarrow E$). У діалектичній логіці суперечливим є лише

"єдине", система. Однією із умов, що допомагає розумінню суперечності як характеристики сутності єдиного (а не його сторін) є врахування диференційованого характеру "напруженості" в єдиному. Характер зміни взаємовідношення між протилежностями єдиного можна передати такою схемою: **незначні відмінності** між сторонами єдиного → **значні відмінності** → **відношення протилежності** → **відношення суперечності** → **конфліктна ситуація**. Але в даному контексті терміном "**суперечність**" позначають не сторону "єдиного", а відношення між сторонами, стан єдиного. **Усі названі ланки розвитку є проявом суперечності єдиного**. Уже незначні відмінності в середині "єдиного" є проявом його суперечливості. Про істинність думки, яку захищає автор, свідчить хоча б назва закону: "Закон єдності і "боротьби" **протилежностей**" (не суперечностей).

І основне: головним є не роздвоєння єдиного і не пізнання його протилежних сторін (хоч це і необхідні етапи пізнання системи, що саморозвивається), а з'ясування їх взаємодії, взаємозалежності, а отже, осягнення єдиного як системи. Так, роздвоєння єдиного на кількість і якість на певному етапі його пізнання необхідне. Це дає можливість пізнати кожну з названих протилежностей (настільки, наскільки можливо пізнати їх в ізоляваності). Але суттю пізнання є (не "...пізнання суперечливих частин його... є суть...", а **синтез** цих протилежностей, з'ясування суті "єдиного" на певному етапі його розвитку. І основним моментом тут є синтез протилежностей, виявлення характеру їх взаємозв'язку. Так, виявляючи загальний механізм саморозвитку явищ, з'ясовуючи, **як, яким чином** вони розвиваються, не досить виявити кількість і якість та визначити їх поодиноці. Щоб розгадати цю таємницю, необхідно з'ясувати **міру** (невипадково, що стародавні філософи обоювали міру). А виявляючи напрям розвитку, з'ясовуючи **куди** йде розвиток, не досить виявити тенденції прогресу і регресу. Їх мислителі знали давно. Та лише Гегель (а пізніше марксист), зумівши синтезувати прогрес і регрес, виявили напрямок розвитку. До речі, окремі протилежності (скажімо, кількість і якість) одержують конкретне визначення тільки завдяки їх синтезу, тобто з'ясуванню секрету міри. Визначення окремої кожної із них є абстрактним, обмеженим.

Визначення та поділ понять. Назвемо кілька типових помилок у визначеннях та поділах понять. Почнемо з того, що визначення матерії, дане В. Ульяновим, яке бездумно зазубрювали десятки мільйонів студентів країн так званого соціалістичного табору (і в наш час робиться це неподобство!) містить три дуже істотні помилки.

По-перше, "Матерія – це філософська **категорія**". Стверджувати, ніби матерія є категорія – це називати матерію поняттям (бо категорія – це найзагальніше поняття), тобто формою мислення, формою думки, думкою, тобто ідеальним феноменом.

По-друге, помилковим є вислів "... категорія для **позначення** (український переклад – "означення – не відповідає російському оригіналу) об'єктивної реальності...". Категорією, як і будь-яким духовним явищем, нічого не можна позначати, оскільки роль знаку можуть виконувати тільки матеріальні предмети. Духовними явищами не можна нічого позначити уже хоча б тому, що вони не мають своєї плоти, і без чужої плоти, без мови, вони не народжуються, не існують, не передаються, не зберігаються. Найефективнішою "плоттю" думок є природна мова і мовлення. До речі, це абсурдне визначення матерії має місце і в сучасних підручниках з філософії. Більш того, навіть у "Філософському енциклопедичному словнику" (К., "Абрис", 2002 р.) читаємо: "Матерія... – категорія для означення (в оригіналі – "для означення", тобто "для позначення") об'єктивної реальності, незалежної від свідомості буття".

По-третє, терміни "...копіюється, фотографується, відображається (правильний переклад російського "отражается" – "відбивається") просто образливі для людини, для характеристики людського пізнання. Відбиваються предмети у калюжі, у дзеркалі. Це механістичний матеріалізм.

Наслідуючи як зразок визначення матерії В. Ульянова чи з якоїсь іншої причини (про це мова буде йти пізніше) багато сучасних авторів дають аналогічне перекручене визначення понять. "**Любов**, – пише сучасний укладач словника з етики, – провідна **категорія** етики...". Якщо любов – це категорія, думка, то може й у світі жити не варто. І таких прикладів можна назвати десятки (а можливо, і сотні). Які ж причини (чи приводи) подібних заблуджень? Причиною ототожнення **матерії** із категорією, духовним явищем і **любові** з категорією тощо є наслідком невміння розрізнати мову **об'єкту** (мову про предмети і явища об'єктивного світу) і **метамову** (мову про мову). У наведених прикладах ("Матерія – ... категорія..."; "Любов – ... категорія") мова фактично йде не про матерію і любов, а про поняття "матерія" і "любов".

Як же варто визначати матерію?

1 "**Матерія**" – **філософська категорія, в якій мислиться об'єктивна реальність** (лапки пишуться для того, щоб підкреслити, що йдеться не про реальність, а про її мислений образ – категорію).

2 "**Матерія**" – **термін для позначення думки про об'єктивну реальність, тобто відповідної категорії** (лапки тут пишуться для того, щоб підкреслити, що йдеться про термін, слово, а не про власне матерію).

3 "**Матерія – об'єктивна реальність** (відсутність лапок свідчить про те, що йдеться саме про матерію, а не про відповідну категорію (форму мислення) чи термін (слово)).

Порушення правил поділу, зокрема й складного поділу – класифікації, зустрічається так часто в навчальній літературі, зокрема й філософській, що їх можна назвати сотні. Проаналізуємо відомі

прикладі. Енгельс писав, що діалектика вивчає всезагальні закони розвитку природи, суспільства і людського мислення. Тут порушено майже всі правила поділу понять, зокрема й одне з головних: поділ зроблено не за однією основою. На світі немає нічого, крім природи і суспільства, їх законів. Член поділу "закони людського мислення" одержаний за іншою основою поділу законів розвитку всього суцього (крім того Енгельс, очевидно, мав на увазі поняття ширше за обсягом, ніж "мислення", – "свідомість"). К Маркс, крім відомих нам способів виробництва, називав ще й *азіатський*. Автор переконаний, що Маркс розумів, що порушує правила поділу, і назвав "*азіатський*" напівжартома. Мовляв, у Європі моя класифікація "працює", але ж є ще й Азія, яка не вкладається в цю переконливу для Європи схему.

Всі, хто використовує названі хибні положення, м'яко кажучи, дезінформують студентів, про що деякі з них пізніше дізнаються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гегель. Сочинения / Гегель. – Москва : Госиздат., 1930. – Т. 1. – 10 с.
2. Ленин В. И. PSS / В. И. Ленин. – Москва : Политиздат., 1967. – 131 с.
3. Савельев В. П. Этика. Короткий навчальний словник : терміни, поняття, персоналії / В. П. Савельев. – Львів : "Магнолія", 2007. – 143 с.
4. Філософський енциклопедичний словник. – Київ : Абрис, 2002. – 366 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Hegel. Sochineniya [Works] / Hegel. – Moskva : Gosizdat., 1930. – T. 1. – 10 s.
2. Lenin V. I. PSS [Full Collection of Works] / V. I. Lenin. – Moskva : Politizdat., 1967. – 131 s.
3. Savel'ev V. P. Etyka. Korotkyy navchalnyy slovnyk : terminy, ponyattya, personalii [Ethics. Short Educational Dictionary : Terms, Notions, Personalities] / V. P. Savel'ev. – L'viv : "Magnoliya", 2007. – 143 s.
4. Filosofs'kyu entsyklopedychnyy slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. – Kyiv : Abrys, 2002. – 366 s.

Матеріал надійшов до редакції 11.04. 2014 р.

Тофтул М. Г. Какую философию мы читаем?

В статье ставится вопрос о том, какую философию мы сейчас читаем в вузах и какую рационально читать. Обнаружив гносеологические и логические ошибки в современных учебниках по философии, которые перешли к ним из старых учебников, автор советует, как их избежать. Выявлено, что нарушение правил разделения, в частности и сложного разделения – классификации, встречается часто в учебной литературе, в частности философской.

Ключевые слова: философия, учебная литература, классификация, правила разделения.

Toftul M. G. What Kind of Philosophy do We Teach?

The main questions of this article are what kind of philosophy do we teach students and what is rational to teach. Having found gnoseological and logical mistakes made in modern philosophy books, which have been taken from earlier ones, the author tells us how to avoid them in future. It is found out that the violation of division rules, including the complex division, is traced often in the training literature, in particular the philosophical one.

Key words: philosophy, teaching literature, classification, division rules.